

До спеціалізованої вченої ради Д 26.500.01
у Науково-дослідному інституті
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г.Бурчака
Національної академії правових наук України
03035, м. Київ, вул. Раєвського, 23-А

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора Мічуріна Євгена
Олександровича на дисертацію Скрипника Володимира Леонідовича
«Об'єкти цивільних прав: теоретичні і методологічні проблеми»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право**

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що значну роль в сучасному цивільному праві відіграють об'єкти цивільних прав. Вони належать до базових категорій цивілістики й дослідження правової природи об'єктів цивільних прав є актуальним. Тим більш, що останнім часом з'являються нові об'єкти цивільних прав, зокрема, ті що не мають уречевленої форми, утім є оборотоздатними (доменне ім'я, криптовалюти тощо), правова природа яких не є дослідженою. Вивчення та теоретичне обґрунтування сутності об'єкта цивільних прав, розробка концепції об'єкта цивільних прав необхідна для уніфікації нормативного регулювання цивільних правовідносин та ефективної правотворчої діяльності.

В Українській юридичній науці проблеми, пов'язані із об'єктами цивільних прав досліджували О.В.Кохановська (інформація як об'єкт цивільних прав), В.Л.Яроцький (цінні папери як об'єкти цивільних прав), С.І.Шимон (об'єкти майнових цивільних прав), О.І.Харитонова (об'єкти права інтелектуальної

власності), та інші вчені. Утім, проблем об'єктів цивільних прав у цілому на сучасному етапі розвитку цивільного права України не були остаточно вирішені.

Адже останнім часом попри розвиток в Україні вчення про об'єкти цивільних прав та методологію їх дослідження спеціальних наукових досліджень щодо розуміння юридичної сутності існуючих перетворень та трансформацій об'єктів цивільних прав не відбувалося.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена розвитком цивільного права, розширенням кола його об'єктів, зокрема - включення нових об'єктів до об'єктів цивільних прав та необхідністю дослідження правової природи цих процесів у цілому, розробки сучасного вчення про об'єкти цивільних прав, вирішення теоретичних і методологічних проблем. Це сприяє кращому регулюванню цивільних правовідносин, розвитку цивільного права у цілому і в першу чергу – його фундаментальних основ на сучасному етапі розвитку цивілістики.

Дисертаційна робота відповідає темам науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України в межах теми: «Цивільно-правовий механізм регулювання майнових та особистих немайнових відносин» (номер державної реєстрації 0118U003067). Тему дисертації затверджено вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України 25 жовтня 2017 року, уточнено 15 липня 2020 року.

Ступінь обґрунтованості наукових положень висновків і рекомендацій дисертації полягає у тому, що висновки та положення дисертаційного дослідження підтверджуються існуючими науковими теоріями, доктринальними положеннями дослідників, що вивчали дану проблему та праці яких використовувалися автором дисертації. Аналіз цих праць автором дисертації та формулювання з них логічно обґрунтованих висновків щодо об'єктів цивільних прав впевнюють у обґрунтованості його наукової позиції.

За предметом дослідження дисертація Скрипника Володимира Леонідовича на тему «Об'єкти цивільних прав: теоретичні і методологічні проблеми» у повній мірі відповідає проблематиці дисертаційних досліджень зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Зокрема, достовірність, повнота та об'єктивність отриманих результатів у значній мірі зумовлена вірними метою та завданнями дослідження. Була знайдена вірна методологічна основа, що складається як із загальнонаукових, так із спеціально-наукових методів пізнання. Це посприяло досягненню поставлених автором мети та завдань дисертаційного дослідження.

Структура дисертаційної роботи визначена метою та завданнями дослідження, є вдалою та логічною. Вона забезпечує послідовний розгляд поставлених у науковій праці завдань обумовлених метою і предметом дослідження. Із змісту дисертації випливає, що її автор провів значну роботу з вивчення і аналізу наукової літератури та судової практики. Аналіз поданої дисертації свідчить, що поставлена автором мета дослідження досягнута та виконані відповідні завдання.

Вагомою є емпірична база, на яку спирається дисертант, де досліджені доктринальні підходи, вміло проаналізовані і використані норми законодавства України та ЄС, судова практика.

На основі вказаного, можна стверджувати про те, що наукові положення і висновки, сформульовані у дисертації, є належним чином обґрунтованими та достовірними.

За змістом дисертація відповідає встановленим вимогам і є цілісним дослідженням обраної проблематики. Усі структурні елементи роботи поєднуються в єдине ціле за законами формальної логіки. Вона складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її мету та задачі, об'єкт та предмет дослідження, наукові положення, що характеризують новизну, практичне та теоретичне значення одержаних висновків і пропозицій, їх

апробація.

У розділі 1 «Теоретико-правові та методологічні засади дослідження об'єктів цивільних прав» викладаються базові теоретичні положення, які послужили основою для подальшої розробки проблемних питань дослідження об'єктів цивільних прав: розглядаються історіографія дослідження об'єктів цивільних прав і сучасний стан наукової розробки, методологічні засади дослідження об'єктів цивільних прав, доктринальне поняття об'єктів цивільних прав та їх система, правовий режим і оборотоздатність як ознаки об'єктів цивільних прав.

У підрозділі 1.1 «Історіографія дослідження об'єктів цивільних прав і сучасний стан наукової розробки» автором проведений аналіз наукових праць, опублікованих з вибраної проблематики, джерела, що стосуються окремих правових явищ і категорій, особливо безпосередньо пов'язаних з розвитком сучасних технологій, що стосуються об'єктів цивільних прав.

Методологічно вдалим є прискіпливе дослідження фундаментальних наукових праць з проблематики об'єктів цивільних прав починаючи з кінця XIX сторіччя по наш час. У підрозділі 1.2 «Методологічні засади дослідження об'єктів цивільних прав» надається характеристика застосованої методології дослідження, підходи до методології дослідження цивілістики. Це забезпечило використання автором зазначених методологічних засад у дослідженні.

У підрозділі 1.3. «Доктринальне поняття об'єктів цивільних прав та їх система» автором аналізуються характерні проблемні аспекти категоріального та системоутворюючого характеру щодо об'єктів цивільних прав.

Автор вказує, що оскільки законодавець не визначає поняття «об'єкт цивільних прав», видається можливим запропонувати таку дефініцію об'єкта цивільних прав: об'єкт цивільних прав – це те, на що спрямований інтерес суб'єкта цивільного права. Таке розуміння об'єкта дозволяє уникнути універсальності такої ознаки, як «корисність», оскільки вона характеризує не всі об'єкти цивільних прав.

У підрозділі 1.4. «Правовий режим і оборотоздатність як ознаки об'єктів цивільних прав» автор доводить необхідність формування нового підходу до розуміння фундаментальних категорій у сучасній цивілістиці, обумовлює актуальність вивчення такої правової категорії, як «правовий режим», яка, як одна з характерних ознак об'єктів цивільних прав, недостатньо висвітлена в теорії об'єктів цивільного права.

Він зазначає, що оборотоздатність об'єктів не є незмінною правовою категорією, а її зміст залежить від властивостей об'єкта і розвитку законодавства, норми якого забезпечують їх правову регламентацію. Пропонується розширити наявну законодавчу класифікацію оборотоздатності об'єктів (вилучені з обігу, обмежені в обороті, вільні в обороті), доповнивши її категорією квазі-оборотних об'єктів.

У розділі 2 «Майно як об'єкт цивільних прав» досліджені проблеми речей як об'єктів цивільних прав, їх властивості, зокрема: житла, грошей та цінних паперів, речових прав на чуже майно, спадщини, аліментів як об'єктів цивільних прав.

У підрозділі 2.1 «Речі як об'єкти цивільних прав, їх якісні та кількісні властивості» автором досліджено відповідний об'єкт. Автор на підставі аналізу пропонує змінити редакцію ст. 179 ЦК України (с. 155). Констатується, що законодавча класифікація речей у ЦК України має важливе значення для визначення правового режиму речі та для визначення умов здійснення майнових прав на них. Така класифікація речей побудована на їх природних властивостях, економічних особливостях, значенні для особи та суспільному значенні та визначає особливості поведінки суб'єктів цивільних правовідносин залежно від конкретного різновиду речей.

У підрозділі 2.2 «Житло як об'єкт цивільних прав» дисертантом проаналізовані основні моменти, що стосуються цього об'єкту цивільних прав та нерухомих речей загалом. Як справедливо зазначає автор, житлова нерухомість — основа існування людини. Користування нею зачіпає інтереси широкого кола осіб, які не завжди є її власниками (с. 164).

Обґрунтовано, що феномен житла як об'єкта цивільних прав, поєднання із земельною ділянкою, велика соціальна, оскільки їх основна мета задоволення житлових потреб громадян, та економічна значущість зумовлює і його особливий правовий режим у сфері цивільного обороту: передусім формалізм, пов'язаний з відчуженням і передачею житла, проведення оцінювання житла, особлива процедура набуття у власність чи користування, порівняно з іншими об'єктами нерухомості, установлення певних обмежень у користуванні та підстав припинення права на конкретне житло (с. 177).

У підрозділі 2.3 «Концепт грошей та цінних паперів як об'єктів цивільних прав» автором обґрунтовано, що розвиток сучасних технологій обумовлює появу нових засобів платежу, системи розрахунків, таких як криптовалюта, що зумовлює необхідність не лише їх правової кваліфікації, але і потребу встановити співвідношення з традиційними засобами платежу – грошима.

Дисертантом одним з перших висловлено позицію щодо криптовалют. Він зазначив, що через їх віртуальність криптовалюти не можуть бути предметом позики як грошові кошти, а також як речі, визначені родовими ознаками, оскільки не є предметами матеріального світу та не існують у фізично відчутній формі. Відповідно, віртуальні грошові одиниці, титульні знаки як одиниця обчислення обсягу майнових прав не можуть бути предметом права, а отже, і предметом зобов'язання, правовідносини з виникнення (порушення) якого регулюються нормативно-правовими актами, зокрема й Цивільним кодексом України (с. 193).

У підрозділі 2.4. «Речові права на чуже майно як об'єкт цивільних прав» досліджуються порядок і способи набуття прав на чужі речі, особливість правового режиму сервітуту як об'єкта цивільних прав в умовах реформування цивільного законодавства.

Досліджується законодавство Франції, Німеччини та інших держав щодо речових прав на чуже майно. Зроблено висновок, що у більшості країн континентальної Європи, відносини, що виникають унаслідок здійснення узуфруктуарних прав, регулюються нормами речового права у випадках, коли

зобов'язання виникає у власника, і нормами зобов'язального права, якщо зобов'язання виникають в узуфруктуарія.

У підрозділі 2.5 «Спадщина як об'єкт цивільних прав» досліджується відповідний об'єкт цивільних прав. Зроблено висновок, що, на відміну від традиційного законодавчого і доктринального розуміння поняття об'єкта цивільних прав як поняття, що має позитивний зміст (майно, майнові права, результат роботи, блага), за певних умов спадщина як об'єкт може являти собою зміст негативний. У тих випадках, коли спадщина складається лише з обов'язків (сплатити борг, відшкодувати моральну шкоду, сплатити неустойку тощо, які були присуджені судом кредиторів спадкодавця за його життя), то об'єкт спадкового правонаступництва як об'єкт цивільних прав набуватиме негативного змісту (с. 234).

Підрозділ 2.6 «Аліменти як об'єкт цивільних прав» присвячено дослідженню поняття та правової природи аліментів. Визначено, що аліменти – це матеріальне благо, право на яке набуває особа за наявності передбачених у законодавстві підстав і яке зазвичай існує у грошовій формі або у вигляді іншого майна.

Автором вірно з'ясовано, що аліменти на дитину як особливий об'єкт цивільних прав характеризуються такими ознаками: вони мають законодавчі підстави виникнення та процедуру «матеріалізації» за рішенням суду; є водночас об'єктом і цивільних, і сімейних прав; підстави та межі стягнення визначаються законодавством імперативно і виключно у грошовій формі; зміст цього об'єкта, тобто види доходів, які обчислюються для визначення розміру аліментів, визначає законодавець; види доходів динамічні – їх розмір може зменшуватися або збільшуватися залежно від визначених законом обставин; мають можливість трансформуватися у інші об'єкти цивільних прав; за своєю правовою природою являють собою споживчу річ; є власністю дитини; фактичним розпорядником аліментів є їх одержувач; використовуються одержувачем виключно за цільовим призначенням – на утримання дитини; особливість правового статусу аліментів полягає і в тому, що вони як об'єкт обмежені в цивільному обороті, їх не можна

продати, подарувати, заставити, переуступити тощо; період їх існування – протягом неповноліття дитини або її непрацездатності.

У розділі 3 «Результати робіт та послуги як об’єкти цивільних прав» розглянуто особливості цих об’єктів. У підрозділі 3.1 «Результати робіт як об’єкт цивільних прав» досліджені особливості робіт та їхні результати як об’єкти цивільних прав.

Заслуговує на підтримку низка авторських висновків, викладених у підрозділі 3.1. Зокрема, звертає на себе увагу положення, що робота може полягати, власне, у створенні нових речей, у тому числі і мікробіологічних штамів, вирощуванні нових сільськогосподарських культур, об’єктів тваринництва, зміні якостей наявної в природі речі. Особливість цього об’єкта полягає в тому, що якщо об’єкт створюється внаслідок досягнутої між учасниками правовідносин домовленості щодо власне об’єкта і його характерних властивостей та ознак, то сам процес його створення визначає виконавець в односторонньому порядку, якщо інше не передбачено договором (с. 267).

Викликають науковий інтерес позиції, викладені у підрозділі 3.2 «Послуги як об’єкт цивільних прав». Слушною є позиція дисертанта що визначив послуги як благо, яке полягає у комплексній діяльності, складовими елементами якої може бути виконання певних робіт, результат яких складає зміст послуги, що надається (проведення каналів зв’язку для надання інтернет-послуг, підготовка місця поховання у процесі надання ритуальних послуг, очищення транспортних засобів під час перевезення, монтаж засобів охоронної та пожежної сигналізації для надання охоронних послуг тощо). Відмінність послуг від інших об’єктів цивільних прав полягає у тому, що вони є похідними від зобов’язань, які вже виникли внаслідок укладеного контрагентами договору, завдяки чому визначається зміст послуги, що передбачає досягнення певного позитивного ефекту для її замовника у період надання послуги (початок і закінчення), особливості споживання (с. 295-296).

Розділ 4 «Нематеріальні блага як об'єкти цивільних прав» вміщує наступні підрозділи. Підрозділ 4.1. «Інформація як об'єкт цивільних прав». Зокрема, варто погодитися із твердженням автора про те, що відсутність грошової оцінки інформації не заважає бути їй об'єктом цивільних прав, особливо у особистих немайнових правовідносинах, коли йдеться про порушення абсолютних прав учасників цивільних правовідносин. Такими видами інформації слід уважати і персональні дані, і цифрові профілі, особисті акаунти в соціальних мережах тощо. Незважаючи на те, що правовий режим останніх не визначений, це не заважає такій інформації бути об'єктом цивільних прав (с. 321).

Підрозділ 4.2. «Немайнові блага як об'єкти цивільних прав». Заслуговує на увагу позиція автора, яка полягає у тому, що правомочність щодо розпорядження життям полягає у можливості піддавати своє життя, наприклад, з медичною метою, значному ризику (проведення дослідів на здоровій людині тощо). Право жінки на штучне переривання вагітності суперечить праву, яким пропонують наділити плід, у іншому випадку це буде легалізоване державою право на вбивство людини (с. 338-339).

Розділ 5 «Нетипові об'єкти цивільних прав» стосується енергії, донорських органів, тварин, що саме собою вже є певною новизною щодо змістовного наповнення категорії нетипових об'єктів цивільних прав. Підрозділ 5.1. «Енергія як об'єкт цивільних прав». Автор зазначає, що через природні причини електроенергія не може бути об'єктом деяких цивільно-правових договорів, таких як договір майнового найму (оренди), лізингу, позики, довічного утримання, проте особливість електроенергії не є перешкодою бути предметом договору купівлі-продажу, міни, дарування, пожертви. Електроенергія не може бути предметом договору зберігання, у тому числі і такого його різновиду як охорони. Оскільки за договором охорони забезпечуватиметься збереженість, власне, не електроенергії як предмета договору, а об'єкта, який її виробляє (с. 355-356).

Підрозділ 5.2 «Донорські органи, анатомічні та біологічні матеріали як об'єкти цивільних прав». Автор на підставі дослідження вірно стверджує, що немає перешкод для того, щоб уважати донорські органи самостійними об'єктами

цивільних прав, обмеженими в обороті, до яких можливе застосування положень законодавства, установлених для обороту речей в частині, що не протирічить нормативно-правовим актам і сутності об'єкта цивільних прав (с. 370).

Підрозділ 5.3 «Тварини як об'єкти цивільних прав». Автор доводить, що тварину як особливий природний об'єкт, одухотворене живе створіння характеризує, зокрема, високий рівень розвитку нервової системи; здатність відтворювати собі подібних істот; потреба у постійному харчуванні шляхом споживання складних органічних сполук; наявність клички, яка є засобом індивідуалізації її від тварин такого ж класу і виду, а також реагування тварини на неї; із смертю тварина припиняє своє існування як одухотворена істота проте залишається річчю як об'єкт матеріального світу; наявність природної чи випадкової агресії, непрогнозованість небезпеки, пов'язаної із використанням, зберіганням або утриманням тварин, що зумовлює встановлення особливого правового режиму.

Новизна наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації засвідчені використанням теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували обрану тему. Опрацьована значна частина літератури із теми (779 джерел), у яких відображено різні аспекти проблематики, що вказує на повноту проведеного дослідження. При цьому всебічний та системний підхід при дослідженні автором об'єктів цивільних прав, існуючих зараз автором проведено вперше.

В дисертації висунуто і обґрунтовано низку ідей та науково-теоретичних конструкцій, які у цілому дозволяють кваліфікувати надану працю як цілісне наукове дослідження. Положення, що виносяться на захист є здобутком особисто дисертанта та їм властиві усі ознаки наукової новизни. Праця завершується сформульованими на підставі дослідження висновками, списком використаних джерел та додатками.

Повнота викладу положень дисертації, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях. Основні

положення і висновки, сформульовані у дисертації відображені у 58 наукових працях: одноосібній монографії, 18 наукових статтях у фахових юридичних виданнях України, 8 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав, у 24 тезах доповідей на наукових заходах, 7 інших публікаціях.

У наукових публікаціях знайшли відображення основні висновки, що викладені у авторефераті та дисертації. Зміст основних положень дисертації та зміст автореферату дисертації є тотожними.

Дисертація виконана українською мовою. Стиль викладення матеріалу – науковий. Порушень академічної доброчесності опонентом не виявлено.

Наведене свідчить про опанування у дисертації проблем об’єкту цивільних прав: теоретичних і методологічних проблем, вміння аналізувати складні явища у праві, робити самостійні висновки.

Позитивно оцінюючи представлене дослідження в цілому, необхідно відзначити, що воно містить окремі ***положення та висновки, які мають дискусійний характер*** чи вимагають додаткового обґрунтування під час захисту. Дискусійні положення та зауваження до дисертації:

1. У пункті 18 наукової новизни (с. 36) автор пише про обґрунтування необхідності розширення переліку об’єктів цивільних прав, зокрема, визначає серед них криптовалюту. Водночас на с. 193 дисертації зазначено: «віртуальні грошові одиниці, титульні знаки як одиниця обчислення обсягу майнових прав не можуть бути предметом права». Хотілося б почути додаткове обґрунтування погляду автора на криптовалюту з точки зору належності до об’єктів цивільних прав.

2. У п. 3 наукової новизни автором запропоновано класифікувати об’єкти цивільних прав за галузевою належністю та характером благ на: об’єкти цивільних прав; об’єкти сімейних прав; об’єкти спадкових прав; об’єкти житлових прав; об’єкти трудових прав; об’єкти особистих немайнових прав та інші, що не виключає подвійну правову природу окремих із них.

Подвійна правова природа, про яку пише автор пояснює наявність у одній класифікації, скажімо, об'єктів цивільних прав та об'єктів особистих немайнових прав. Утім потребує додаткових пояснень, чому, скажімо, у цю авторську класифікацію ним включено об'єкти особистих немайнових прав але не включено об'єкти майнових прав.

Треба додатково пояснити, у чому наукова чи практична цінність наведеної у п. 3 наукової новизни класифікації.

3. На с. 85, 186, 256 та інших автор досліджує «квазі-речі». У новизні вміщується висновок 29 (с. 39), де вказано, що необхідно виявити які ознаки повинні мати «квазі-речі» як об'єкти цивільного права. Дуже шкода, що автор лише констатував таку необхідність, утім не навів у пункті новизни ознаки «квазі-речі».

4. Дискусійною є частина висновку 2 (загальний, стор. 397), де автор зазначає: «Основні методологічні проблеми, пов'язані із дослідженням об'єктів цивільних прав, полягають у відсутності в законодавстві вичерпного переліку об'єктів цивільних прав...» та частина п. 10 наукової новизни: «...відсутність вичерпного законодавчого переліку об'єктів і постійне розширення їх кола, що створює перешкоди при визначенні меж наукового дослідження» (с. 35).

Через диспозитивність цивільного права та динамічність суспільного життя важко уявити собі вичерпний перелік об'єктів цивільних прав. Адже з часом з'являються нові такі об'єкти, зокрема, у віртуальному просторі, які попри не закріпленість їх у законодавстві залучаються до цивільного обігу через те, що дозволено усе, що прямо не заборонено. Тому коректніше казати, по-перше, що має бути вичерпний перелік об'єктів цивільних прав, які не можуть бути об'єктами цивільних прав або обмежені у обороті; по-друге, що про вичерпний перелік об'єктів цивільних прав можна казати дуже умовно.

5. Не усі ключові пропозиції та висновки, що містяться у роботі та заслуговують на увагу додано автором у новизну, загальний висновок, що б лише прикрасило роботу. Так, на стор. 95 автор на підставі дослідження наукових дискусій зазначає, що поняття «об'єкт цивільного права» у суб'єктивному

розумінні і «об'єкт цивільних правовідносин» – це тотожні поняття, оскільки об'єкт суб'єктивних цивільних правовідносин нерозривний з поняттям об'єкта юридичного обов'язку. У той саме час висновок 1 (серед загальних, стор. 397) вміщує лише констатацію щодо існуючих проблем об'єктів цивільних прав, що скоріш повинно займати місце у вступі.

Вказані дискусійні моменти, що містяться у дисертації не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. На підставі всього вищевказаного є підстави стверджувати, що дисертація Скрипника Володимира Леонідовича «Об'єкти цивільних прав: теоретичні і методологічні проблеми» є самостійною, комплексною, завершеною працею, що містить нові науково обгрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують важливу наукову проблему формування сучасної теорії об'єктів цивільних прав, вирішує відповідні теоретичні і методологічні проблеми. Дисертація відповідає Порядку присудження наукових ступенів від 24 липня 2013 року №567, а її автор Скрипник Володимир Леонідович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Казаріна

Є. О. Мічурін

